

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת ויגש תש"פ¹

יוסף הצדיק - המורה הגדול לקיום מצות "לא תטור"

קידוש השם⁴. כך גם לגבי רעה שפלוני עשה לי. אין לי לקבוע בלבי: "פלוני עשה לי רעה". מפני שבמבט של אמת ואמונה, קביעה זו אינה נכונה. אין כאן "פלוני עשה לי", וגם אין כאן "רעה", רק טובה, כפי שנראה להלן.

אדם אינו יכול לגרום רעה לחברו אלא בגזירת שמים

דוגמא מאלפת לקיום מצנת "לא תטור" באופן הנ"ל - שלא לקבוע בלבו "פלוני עשה לי רעה" - היא פרשת יוסף ואחיו. האחים גרמו ליוסף רעות רבות. תחילה רצו להרוג אותו בידים (בראשית לו, יח-כ), אח"כ השליכו אותו לבור מלא נחשים ועקרבים בתקוה שימיתו אותו הם (שם, כב-כד, ועי' רש"י שם), אח"כ מכרו אותו לעבד, ובזה גרמו לכך שהושלך בסופו של דבר אל בית הסהר. למרות כל זה - לא עולה על דעתו של יוסף לנקום באָחיו, או לנטור להם על מה שעשו לו.

האם יוסף שכח מה שעשו לו אחיו? - הוא לא שכח. הרי הוא אומר להם במפורש: "אני יוסף אחיכם אשר מרתם אתי מצרימה" (בראשית מה, ד). חז"ל גם מוסרים לנו, שלאחר שיוסף ואחיו קברו את יעקב אבינו בחברון, הלך יוסף לבור שליד שכם, לשם הושלך בנערותו, כדי לברך שם "ברוך שעשה לי נס במקום הזה" (תנחומא סוף פר' ויחי). הרי שגם את השלכתו לבור לא שכח. האחים אכן הודאגו מזה. חז"ל אומרים (שם), שבגלל זה אמרו לעצמם לאחרי מיתת אביהם: "לוי ישטמנו יוסף והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אתו" (בראשית נ, טו). אבל יוסף הצדיק לא מתכנן חלילה לנקום באחיו. הוא זוכר הכל (מפני שכפי שאמרנו, "לא תטור" אינו מחייב לשכוח מה שנעשה לי), אבל הוא אינו מתכוין חלילה לעשות רעה לאחיו בגלל הזכירה הזו.

אין מגיעים לכך, שאחרי מעשים נוראים כאלה שעושים האחים ליוסף, יוסף אינו נוקם ואינו נטור? איך הוא מצליח בזה?

מסביר יוסף ואומר: הרי "לא אָתָם שְׁלַחְתֶּם אֹתִי הֵנָּה, פִּי הָאֱלֹהִים" (שם מה, ח). כלומר, מה שקרה עמי כלל אינו מתייחס אליכם. לא בידכם למכור או לא למכור, להרוג או לא להרוג. "התועלת והנוק אינם ביד נברא ולא ביכולתו, מבלתי רשות הבורא" (חובת הלבבות) שער יחוד המעשה פ"ב הענין החמישי). שום נברא אינו יכול להועיל לי או להזיק לי, אם לא שכך נגזר עלי ע"י ה'. אם הושלכתי לבור, סימן שהקב"ה רצה שאהיה בבור; ואם נמכרתי לעבד למצרים, סימן שהקב"ה גזר שאהיה עבד במצרים. ולכן, אין כל סיבה שאכעס עליכם, כי לא מידכם עבר עלי כל מה שעבר, אלא מיד הקב"ה ובגורתו⁵.

חז"ל משלו קָשַׁל על מי שאינו מבין את היסוד הזה:

"לא תטור" - מה כוונת האיסור?

התורה צייתה "לא תקם וְלֹא תִטֹּר אֶת בְּנֵי עַמְּךָ" (ויקרא יט, יח). וקשה: בשלמא "לא תקם" - זה דבר שאפשר לדרוש מן האדם. אמנם דרישה זו קשה לביצוע, כפי שמבאר הרמח"ל במסילתו לישירים (פרק י"א), שקשה מאד לאדם שלא לנקום על עוול שעשו לו, "כי האדם מרגיש מאד בעלבונותיו, ומצטער צער גדול, והנקמה לו מתוקה מדבש" (שם), אבל סוף סוף זהו דבר אפשרי, ואם הקב"ה ציוה שלא לנקום, צריך להתחזק ולקיים את הציווי. אבל לגבי "לא תטור" קשה: הרי הנטירה היא שמירת הדבר בלב² (עי' רש"י ויקרא שם, ו"ח"יג"ד מצוה רמ"ב), וא"כ איך אפשר לצוות על האדם שלא לנטור? בשלמא כשהתורה מצוה אותנו לזכור איזה דבר, יש בידנו אמצעים לכך. למשל: יציאת מצרים - מזכירים בכל ערב ובכל בוקר, ומאריכים בסיפור יציאת מצרים בליל פסח, ועוד. זכירת השבת (שמות כ, ח) - אומרים קידוש על הכוס, שענינו הוא להזכיר את השבת "זכירת שֶׁבַח וקידוש" (רמב"ם הל' שבת פכ"ט ה"א), וכן מזכירים אותה בשאר ימות השבוע, כשאומרים "היום כך וכך בשבת" (עי' רמב"ן שמות שם). זכירת עמלק - קוראים בתורה פעם בשנה, ויש שמזכירים בכל יום. כדי לזכור איזה דבר, יש אמצעים המסייעים לכך. אבל כדי לשכוח איזה דבר, ולא לזכור אותו, הרי אין ביד האדם שום אמצעי שיוכל באמצעותו לְשַׁכַּח מעצמו את הידוע לו. איך אפשר א"כ לצוות על אדם שלא ינטור בלבו את העוול שעשה לו חברו? מה יש בידו לעשות כדי לקיים ציווי כזה? גם אם יאמר לעצמו בוקר וערב: "לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה, אני מתכוון לא לזכור מה שפלוני עשה לי" - לא יועיל כלום. רק יזכור את הדבר טוב יותר! מהו א"כ הפשט באיסור "לא תטור"? מה פְּרָשָׁה כאן התורה מן האדם?

ועוד קשה: הקב"ה אומר על עצמו, "פִּי חָסִיד אֲנִי נְאֻם ה', לֹא אֶטֹּר לְעוֹלָם (את העובדה שחטאתם נגדי)" (ירמיהו ג, יב). והנה, אם נטירה היא זכירת הדבר בלב, איך יתכן שהקב"ה לא יזכור את חטאינו? הרי "אֵין שִׁכְחָה לִפְנֵי כְסָד כְּבוֹדךָ" (ברכת זכרונות של ר"ה) כיצד אפוא אומר הקב"ה "לא אֶטֹּר לְעוֹלָם"?

נראה שהתשובה לשאלותינו היא, ש"לא תטור" אין משמעותו "אל תזכור". מותר לאדם לזכור מה שעשו לו. מהו א"כ פירוש הציווי "לא תטור"? כוונת ציווי זה היא, שלא לזכור את הדבר לרעה. לא לומר לעצמי: "פלוני עשה לי רעה"³. זהו גם פירוש דברי הקב"ה, "לא אֶטֹּר לְעוֹלָם". הקב"ה מביטיח לנו, שלא יזכור לנו לרעה את מה שעשינו. אמנם חטאנו, אבל לעתיד לבוא, כשהעולם יגיע לתקונו, יתברר שכל מה שעשינו, גם העבירות, הכל התגלגל לטובה. מכל מעשה ומעשה, בין טוב ובין רע, יצא בסופו של דבר

ששתל אברהם נעקר, וחוזרין בני יעקב לטעות העולם ותעיותן" (הלכ' עבודת כוכבים פ"א ה"ג). שכחו כמעט לגמרי את האמונה ביחוד ה'. מה עושה יוסף כדי למנוע את הרעה הזאת? הוא גוזר על כל המצרים למול את עצמם (ע"י רש"י שם מא, נה). לשם מה גוזר עליהם יוסף גזירה כזו? הרי מצד הדין הם אינם חייבים בזה! אלא כדי שישראל לא ימהרו לבטל ברית מילה כדי להידמות למצרים. אם גם המצרים נמולים, אין סיבה לבני ישראל לבטל ברית מילה. אמנם לאחר מות יוסף והשבטים הקדושים המצרים כבר לא מלו, ואז גם בני ישראל ביטלו מעצמם ברית מילה, אבל יוסף מצליח בחכמתו לדחות את ההתדרדרות הזו בדור אחד, ע"י שהכריח את כל מצרים למול. כל זמן שהמצרים מולים, גם לישראל אין סיבה להפסיק למול את עצמם. זה לא יקדם את ההתבוללות במצרים.

דבר נוסף שיוסף עושה: "וְאֵת הָעַם הָעֵבֶר אֲתוֹ לְעָרִים, מְקַצֵּה גְבוּל מְצָרִים וְעַד קְצָהוּ" (שם מז, כא). גוי שהוא ואבותיו גדלו בצוען, יגור מעכשיו ברעמסס, וגוי שגדל ברעמסס יגור מעכשיו בנוף, או במקום אחר. מה אכפת ליוסף איפה יגורו המצרים? אומרים חז"ל, כדי שלא יקראו לאחיו גולים (ע"י רש"י שם). שוב, כדי למנוע את התבוללות ישראל במצרים. אם כלם מרגישים זרים וגולים, לא יתבטלו כל כך כלפי המצרים.

נקימה ונטירה בחבוי - היא פגיעה בעצמי!

טענה שלישית שניתן למצוא בפיו של יוסף, מדוע אין מקום לנקימה ונטירה מצדו כלפי אחיו, היא: "אֲנִי יוֹסֵף אֲחִיקָם" (בראשית מה, ד). המילה 'אח' היא משורש 'אָחַד' (אותיות א' וח' הן היסוד של תיבת 'אחד', והאות ד' נוספת). כלומר: אנו גוף אחד, וא"כ לא שייך שאנקום בכס, שכן לא שייך שאדם יקום ויטור לעצמו. הירושלמי הרי מסביר (נדרים פ"ט ה"ד): מדוע צייתה התורה "לֹא תִקֵּם וְלֹא תִטֹּר אֶת בְּנֵי עַמְּךָ"? שהרי אם היה אדם אוחז בשר בידו האחת וסכין בידו השנייה, ובא לחתוך את הבשר בסכין, וחתך בטעות את ידו, הרי ודאי שלא ימסור את הסכין ליד הפצועה, כדי שתנקום ביד הבריאה על הנזק שגרמה לה, שהרי שתי הידיים גוף אחד הן. הוא הפוגע והוא הנפגע, ולא שייך שינקום בעצמו וינטור לעצמו. גם אחרי מקרה כזה, הוא ימשיך לרחוץ את ידו ה"סוררת" ולשמור עליה, לא פחות מאשר על ידו הפצועה.

הרמ"ק ז"ל הרי מסביר (ב'תומר דבורה' פ"א מידה ד'), מה פירוש דברי חז"ל: "כל ישראל ערבים זה בזה" (סנה' כז, ב)? - שהם מעורבים זה בזה; "שממש יש בכל אחד חלק מחבירו". בכל יהודי יש ניצוץ מנשמת כל יהודי אחר. כולנו גוף אחד, ואם יד שמאל פגעה ביד ימין, או יד ימין פגעה ביד שמאל, לא שייך שתהיה כאן נקימה ונטירה. היתה צריכה לכאורה להיות קנאה גדולה בין אברי הגוף: כשיש לי עבודה קשה לעשות - אני מוסר אותה לידיים; כשיש לי דרך ארוכה ללכת - אני מוסר אותה לרגליים; וכשיש לי אוכל טעים - אני מוסר אותו לפה! איפה הצדק? התירוץ הוא, שאין כאן לא ידיים שעובדות ולא רגלים שהולכות ולא פה שמקבל את האוכל, אלא יש כאן גוף אחד שעושה את הכל,

כשזורקים אבן על כלב, הכלב מתרגז ורוצה לנקום במי שהכאיב לו. מה הוא עושה? נושך את האבן שנזרקה עליו והכאיבה לו! ... (זוהר ח"ב מה, ב). הוא אינו מבין, שלאבן אין בחירה, ולא האבן היא שפגעה בו, אלא האדם שזרק עליו את האבן הוא זה שפגע בו - באמצעות האבן. כך הוא גם אדם שמנסה לנקום בבשר ודם שפגע בו. הוא אינו מבין שלא האדם הוא זה שפעל נגדו, אלא הקב"ה הוא שפעל נגדו. האדם הפוגע לא היה אלא האבן שהקב"ה שלח כדי לזרוק אותו לבור או למכור אותו לעבד. הוא אשר אמרנו: אין כאן כלל "פלוני עשה לי", כי לא פלוני עשה לי, אלא הקב"ה הוא זה שעשה לי⁶. "לֹא אֶתֶם שְׁלַחְתֶּם אֵתִי הֲנֵה, פִּי הָאֱלֹהִים", ממילא אין מקום לנקימה ונטירה באחים, כי מה שעבר עלי - כלל לא מתייחס אליכם.

גם כשמישהו מרע לי - אלקים חֲשָׁבָה לטובה!

כפי שראינו, טענה אחת של יוסף מדוע אין מקום לנקימה ונטירה באחים, היא - "לֹא אֶתֶם שְׁלַחְתֶּם אֵתִי הֲנֵה, פִּי הָאֱלֹהִים". הכל נעשה בזורת שמים, ומה שעבר עלי כלל לא מתייחס אליכם.

ואולם יוסף טוען גם טענה אחרת מדוע אין לו סיבה להקפיד על אחיו, והיא טענה הנובעת מן הטענה הראשונה: "אֶתֶם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה, אֲלֵכֶם חֲשָׁבָה לְטֹבָה" (בראשית נ, כ) אם הכל היה מאת ה', הרי לא רק שאינכם ה"כתובת" הנכונה לנקימה ונטירה, אלא כלל אין על מה לנקם ולנטור! שהרי "כל דעביד רחמנא לטב עביד" (ברכות ס, ב; שו"ע אר"ח סי' ר"ל ס"ה), וכלל אין כאן רעה⁷! אם ה' גזר עלי להיות עבד במצרים, הרי ודאי היתה כאן פונה טובה מאתו ית', וחייב אני להכיר לו טובה על כך. ואם ה' גזר שאהיה בכור עם נחשים ועקרבים, גם בזה היתה כונה טובה מאתו ית', וגם על כך חייב אני להכיר לו טובה. וכי יעלה על דעת החולה לכעוס על הרופא, שקטע לו את רגלו כדי להציל את חייו?! ודאי שלא! להפך! הוא יכיר לו טובה על כך! כך צריך להיות גם ביחס לקב"ה. גם כשנדמה לנו שמה שנעשה עמנו הוא ח"ו בבחינת ניתוח קשה, צריכים לדעת שהכל לטובתנו. לא תמיד אנו מרגישים כך, ש"כל דעביד רחמנא לטב עביד", אבל זוהי האמת, ובמקרה של יוסף - אמת זו התגלתה בסופו של דבר לעין כל. כולם ראו כיצד נתגלגלו הדברים כך, שיוסף נתמנה למלך, וע"י זה הציל את כל משפחתו מחרפת רעב.

ולא רק הצלה גשמית היתה כאן, אלא גם הצלה רוחנית, כפי שהסביר מו"ר הגה"צ רא"א דסלר ז"ל ("מכתב מאלהו" ח"ב עמ' 231-234), שכשיוסף אומר: "פִּי לְמַחְיָה שְׁלַחְנִי אֲלֵכֶם לְפָנֶיכֶם" (בראשית מה, ה), אין הכוונה רק למחיה גשמית, שיהיה להם מה לאכול בשנות הרעב, אלא הכוונה היא בעיקר למחיה רוחנית, למנוע את התבוללות בני ישראל במצרים, בשנים הרבות שהם עתידים להיות שם. הרי אנו אומרים בהגדה של פסח: "וְנַעֲבְרְתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילַת הַזֶּה - אני ולא מלאך". למה לא מלאך? אחת הסיבות שאמרו בזה היא, שמלאך לא היה מסוגל עוד להבחין בין יהודי לגוי. רק הקב"ה עוד הבחין בינם לבין המצרים. ישראל היו שקועים במ"ט שערי טומאה, עד ש"כמעט קט היה העיקר

שהוא צדוקי (יומא יט, ב), כך יוסף בוכה שחשדו אותו שרוצה לנקום באחים שלו. על זה הוא בוכה. כי הוא כל כך רחוק מהרעיון לנקום או לנטור לאחים, גם אם עבר על יד הבור, הוא חייב לזכור שהוא היה בבור כדי להודות לה' שהציל אותו שם מהאחים, וכן מהנחשים והעקרבים, אבל זה לא מעורר אצלו שום שנאה או רגשי נטירה כלפי האחים. יוסף הוא ספר מוסר ללמוד איך לקיים "לא תקם ולא תטר", להבין שבשר ודם לא עשה לי רעה רק טובות.

עובד והולך ואוכל, אלא שהאבר המיועד לאכילה הוא הפה, והאבר המיועד למלאכה הן הידים, ולא שייך להחליף ביניהם את התפקידים. כך צריך להבין, שכל ישראל הם "אני" אחד גדול, כולנו מעורבים יחד. לא שייך א"כ שתהיה בינינו קנאה ונקימה ונטירה. זהו שאומר יוסף לאחרים: "אני יוסף אחיכם". אנו גוף אחד, ואם פגעתם בי, הרי זה כמו שיד אחת פגעה ביד האחרת, ולא שייך שתהיה כאן נקימה ונטירה.

לכן, כשהאחים שולחים ואומרים לו אחרי פטירתו של יעקב, "אָבִיךָ צָוָה לְפָנֵי מוֹתוֹ לְאֹמַר, כִּי תֵאמְרוּ לְיוֹסֵף, אָנָּה שָׂא נָא פְּשַׁע אָחֶיךָ וְחַטָּאתָם כִּי רָעָה גְּמָלוֹךְ, וְעַתָּה שָׂא נָא לְפָשַׁע עַבְדֵי אֱלֹהֵי אָבִיךָ" (בראשית נ, טז-יז), מה התגובה של יוסף לפני זה? - "וַיִּבְכֶּה יוֹסֵף בְּדַבְּרָם אֵלָיו" (שם). למה הוא בוכה? הבכי הזה הוא כמו הבכי של כהן גדול שחשדו אותו

השיחה נערכה לפי שטחיות הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' קי"ח].
הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת ויגש: "שְׁבוּ שָׁבוּ לָנוּ מְעַט אֲכַל" (בראשית מד, כה) ⇔ "וַיִּתֵּן לָהֶם יוֹסֵף לֶחֶם" (שם מז, יז).
קשר נוסף: "וְעַתָּה יֵשֶׁב נָא עִבְדְּךָ תַּחַת הַנְּעַר עִבְדְּךָ לְאֹדֶנִי" (שם מד, לג) ⇔ "וַנְּהִיגָה אֶנְחֵנוּ וְאֹדֶמְתָנוּ עֲבָדִים לְפָנֶיךָ" (שם מז, יט)
קשר נוסף: "לֹא יוּכַל הַנְּעַר לְעֹזֵב אֶת אָבִיו, וְעֹזֵב אֶת אָבִיו נִמְת" (שם מד, כב) ⇔ "וַתֵּן זֶרַע וְנַחֲמָהּ וְלֹא נִמְוֹת" (שם מז, יט)
קשר נוסף: "בִּי אֹדֶנִי, וְדָבָר נָא עִבְדְּךָ דָּבָר בְּאֹזְנֵי אֹדֶנִי... אֹדֶנִי שָׂא... וְנֹאמַר אֶל אֹדֶנִי" (שם מד, יח-כ) ⇔ "לֹא נִכְחַד מֵאֹדֶנִי, כִּי אִם תָּם הַפְּסוֹף... אֶל אֹדֶנִי, לֹא נִשְׂאָר לְפָנֵי אֹדֶנִי... נִמְצָא חֵן בְּעֵינֵי אֹדֶנִי" (שם מז, יח-כה).
קשר נוסף: "הֲיֵשׁ לָכֶם אָב... יֵשׁ לָנוּ אָב זָקֵן" (שם מד, יט-כ) ⇔ "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שם מז, כז).
2. עי' "חפץ חיים" (פתיחה, לאוין, סעיף ח'-ט') וב"באר מים חיים" (שם), שכן משמע בראשונים, שהאיסור הוא בנטירת הלב, אפילו אינו אומר לו כלום.
3. ולפי זה, מה שכתב הרמב"ם: "כל הנוטר לאחד מישראל עובר בלא תעשה... אלא ימחה הדבר מלבו ולא יטרנו, שכל זמן שהוא נוטר את הדבר וזוכרו, שמא יבא לנקום, לפיכך הקפידה תורה על הנטירה עד שימחה העון מלבו ולא יזכרנו כלל" (הלכ' דעות סוף פ"ז), צ"ל דכוונתו היא שלא יזכרנו כלל לרעה, שלא יקבע בלבו שפלוני עשה לו רעה. אבל לזכור עצם המעשה - מותר.
4. ופשוט שאין להסיק מזה שישנו איזשהו היתר לעבור על איסורי תורה. הקב"ה חפץ שקידוש השם יצא רק בדרכים שהוא קבע, ולא בדרכים אחרות, [עי' בשיחות הרב שליט"א לפרשת בשלח תשס"ג (בסוף השיחה), ולפרשת נצבים וילך תשס"ד].
5. ואכן כך באמת היה, שלא בגלל מעשה האחים הגיע יוסף למצרים, אלא מכח גזרת "כִּי גַר יִהְיֶה זְרַעְךָ" שנאמרה לאברהם אבינו, ואם לא היו האחים גורמים במעשיהם להוריד את יוסף למצרים, היה הקב"ה מסבב את הדבר ע"י שלוחים אחרים. וא"כ באמת אין ליוסף מה לכעוס על אחיו, שכן אכן "לֹא אַתֶּם שְׁלַחְתֶּם אֹתִי הִנֵּה, כִּי הֵאָלְקִים".
6. וכן כתב ה"חינוך" (מצוה רמ"א) בטעם איסור נקימה ונטירה, שזהו "כדי שידע האדם ויתן אל לבו, כי כל אשר יקרהו מטוב עד רע הוא סיבה שתבוא אליו מאת ה' ברוך הוא, ומיד האדם מיד איש אחיו לא יהיה דבר בלתי רצון ה' ברוך הוא. על כן, כשיצעהו או יכאיבהו אדם, ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו, והשם יתעלה גזר עליו בכך, ולא ישית מחשבותיו לנקום ממנו, כי הוא אינו סיבת רעתו, כי העוון הוא המסבב". ע"ש.
7. ועי' באור החיים הק' שכתב, שאפילו בדיני שמים פטורים! "והרי זה דומה למתכוין להשקות חבירו כוס מְנָת, והשקהו כוס יין, שאינו מתחייב כלום, והרי הם פטורים וזכאים גם בדיני שמים" (אוה"ח בראשית נ, כ). [ורבים נתקשו בדבריו, למה יהיו פטורים בדיני שמים? מאי שנא זה ממה שאמרו בגמרא (נזיר כג, א), שהמתכוין לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה טעון כפרה וסליחה? ונאמרו בזה תירוצים שונים, ואכמ"ל].